

Comparative Legilinguistics

vol. 31/2017

DOI : <http://dx.doi.org/10.14746/cl.2017.31.4>

LATYNIZMY W TEKSTACH PRAWNYCH I PRAWNICZYCH – UJĘCIE KONTRASTYWNE POLSKO-NIEMIECKIE

JOANNA WOŹNIAK

Adam Mickiewicz University in Poznań

Institute of Applied Linguistics

woa@amu.edu.pl

Struktury o proveniencji łacińskiej przeniknęły do współczesnych systemów prawnych zarówno kontynentalnych, jak i anglosaskich. Łacińskie zapożyczenia świadczą o wspólnym rodowodzie kulturowym i społecznym państw Europy. Większość zapożyczeń uległa adaptacji na płaszczyźnie fonetycznej, morfologicznej i gramatycznej. Inne, jak łacińskie paremie, terminy i zwroty, zachowały swoje oryginalne brzmienie i zapis.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie istoty latynizmów, w szczególności ich pochodzenia, miejsca we współczesnym językoznawstwie oraz funkcji, które pełnią w tekstach z zakresu prawa. W drugiej części artykułu przedstawione zostaną wyniki analizy zastosowań struktur łacińskich w polskich i niemieckich tekstach prawnych i prawniczych, zebranych w bazie Eurlex. Badanie ma na celu nie tylko porównanie częstotliwości występowania latynizmów w dokumentach prawnych, ale także ukazanie sposobów wprowadzenia

zwrotów łacińskich do tekstu i omówienie konsekwencji użycia latynizmów dla odbioru tekstu.

Słowa kluczowe: język prawny, język prawniczy, teksty prawne i prawnicze, latynizmy, paremie łacińskie

LATINISMS IN LEGAL TEXTS – A CONTRASTIVE APPROACH POLISH-GERMAN

Terms and Phrases of Latin origin have been incorporated into the contemporary Continental and Anglo-Saxon legal systems. Latin borrowings are a sign of the common cultural and social origin of European countries. Most of the borrowings have been adapted on the phonetic, morphological and grammatical level. Others, like Latin proverbs, terms and phrases retained their original pronunciation and orthography.

The main goal of this article is to discuss the essence of Latinisms, in particular their place in the contemporary linguistics and their function in legal texts. In the second part the article presents the results of the analysis of the Latin structures, used in Polish and German legal texts, available in the Eur-lex databases. The research is aimed not only at comparing the occurrence of Latin terms, phrases or proverbs in legal documents, but also at showing the way of their introducing to the text and discussing the consequences of their usage for the understanding of the law.

Key words: legal language, legal text, legal Latinisms, Latin proverbs

LATINISMEN IN RECHTSTEXTEN IM KONTRASTIVEN POLNISCH-DEUTSCHEN VERGLEICH

Strukturen lateinischer Herkunft sind in die gegenwärtigen Rechtssysteme – sowohl in das kontinentale Rechtssystem als auch in das angelsächsische Common Law – mit der Rezeption des römischen Rechts eingedrungen. Die lateinischen Entlehnungen und Lehnwörter weisen auf die gemeinsame kulturelle und soziale Herkunft der europäischen Länder hin. Viele der übernommenen Latinismen wurden eingebürgert, d.h. an die geltenden phonetischen, morphologischen und grammatischen Normen jeweiliger Sprache angepasst. Andere aber – wie lateinische Parömien, Termini und Ausdrücke – haben ihren ursprünglichen Wortlaut und ihre ursprüngliche Schriftweise beibehalten.

Das Ziel des vorliegenden Artikels ist es, das Wesen der Latinismen, deren Herkunft, Platz in der heutigen Sprachwissenschaft aber auch Funktion in unterschiedlichen Rechtstexten zu besprechen. Der zweite Teil des Beitrags widmet sich der Häufigkeit der Latinismen in deutschen und polnischen Rechtstexten. Da werden die Ergebnisse der Analyse der in Eurlex gesammelten

polnischen und deutschen Rechtsakte, Urteile und anderen Rechtsdokumente in Hinsicht auf das Vorkommen von Latinismen geschildert. Die Untersuchung bezweckt neben dem Vergleich der Häufigkeit der Latinismen in Rechtstexten auch die Darstellung verschiedener Weisen der Einführung der Latinismen in die deutschen und polnischen Rechtstexte und die Konsequenzen deren Einführung für die Verständlichkeit dieser Texte.

Schlüsselworte: Rechtssprache, Rechtstexte, Latinismen, lateinische Parömien, lateinische Sentenzen

1. Wstęp

Współczesne systemy polityczne, gospodarcze i prawne ukształtowały się na kanwie dorobku kulturowego starożytnej Grecji i starożytnego Rzymu. Ślady antycznych wpływów widoczne są w poszczególnych językach na różnych płaszczyznach językowych. Wiele niespokrewnionych ze sobą języków wykazuje podobieństwa na płaszczyźnie fonetycznej, leksykalnej, składniowej i tekstowej. Silne wpływy dorobku Cesarstwa Rzymskiego widoczne są szczególnie w prawie, na co wskazuje m.in. Witold Wołodkiewicz: „Pojęcia i terminy wykształcone w prawie rzymskim, [...] przeniknęły do współczesnych systemów prawnych, i to nawet do tych, które są ze sobą nieporównywalne tak z punktu widzenia metody tworzenia prawa (np. prawo kontynentalne anglosaskie), jak i podstaw ustrojowych” (Wołodkiewicz 2006: 6).

Jednym ze zjawisk językowych zakorzenionych we współczesnych językach prawa w następstwie recepcji prawa rzymskiego są latynizmy, rozumiane w niniejszym artykule wąsko jako terminy, zwroty i paremie o proveniencji łacińskiej, które zachowały swoje oryginalne łacińskie brzmienie i zapis.

2. Historia

W języku prawa w Europie przez stulecia dominowała łacina. Istotną rolę w tym zakresie odegrało prawo rzymskie (por. Wołodkiewicz/ Zabłocka ⁵2009: V), a w szczególności tzw. *Corpus Iuris Civilis*, czyli

zbiór praw autorstwa cesarza bizantyjskiego Justyniana I Wielkiego, przyjmowany przez kolejne mocarstwa europejskie jako wzór dla tworzonych systemów prawnych (por. Brundage 2008: 95 i n.). W momencie przejmowania rozwiązań prawa rzymskiego języki narodowe krajów-receptorów w zasadzie nie istniały w swej formie pisemnej (por. Mattila 2006: 128) lub nie były wystarczająco rozwinięte, co wzmacniało rolę łaciny w naukach prawnych. Zmianę tych tendencji przyniósł dopiero przypadający na XVIII i XIX wiek rozkwit idei narodowościowych w wielu krajach europejskich. W myśl zachodzących zmian należało dążyć do popularyzacji języka narodowego. Prekursorem w zastępowaniu latynizmów rodzimymi terminami była Francja, której polityka językowa zrewolucjonizowała ówczesny język dyplomacji (por. Mattila 2006: 183).

W Niemczech stopniowy odwrót od łaciny w języku prawa rozpoczął się w XVIII wieku wraz z postępującymi zmianami polityczno-społecznymi. Zmiany te doprowadziły do standaryzacji i kodyfikacji kodeksu cywilnego w roku 1900 i zastąpienia wielu funkcjonujących w prawie latynizmów i łacińskich zapożyczeń niemieckimi ekwiwalentami (Arntz 2010: 78f.), np.:

Przykład 1

Zivilgesetzbuch – Bürgerliches Gesetzbuch
Domizil – Wohnsitz
Publikation – Bekanntmachung
Präjudiz – Vorentscheidung
Protest – Einspruch
Defizit – Fehlbetrag.

W Polsce, dla której okres XVIII i XIX wieku był czasem utraty państwowości i tym samym pozycji na arenie międzynarodowej, ruchy zmierzające do zastępowania latynizmów rodzimymi określeniami rozwinęły się dopiero po odzyskaniu niepodległości, w latach dwudziestych XX wieku. W wyniku trwających ponad wiek zaborów ziem polskich przez Prusy, Austro-Węgry i Rosję większym problemem dla Polski niż wyrugowanie latynizmów stało się ujednoczenie i skodyfikowanie prawa narzuconego przez zaborców (por. Mattila 2006: 128), a tym samym zastąpienie funkcjonujących w systemie prawnym germanizmów i rusycyzmów rodzimymi określeniami.

3. Latynizmy – ujęcie lingwistyczne

W literaturze językoznawczej latynizmom poświęca się obecnie relatywnie mało uwagi, gdyż struktury te występują zwykle w bardzo wąskich specjalistycznych kontekstach (prawo, komunikacja między lekarzami-specjalistami, konteksty kanoniczne).

Munske (1996: 94) zalicza latynizmy do tzw. frazeologizmów o proweniencji łacińskiej i wyróżnia wśród nich:

- (i) zapożyczenia frazeologiczne – czyli frazeologizmy i przysłowia pochodzenia łacińskiego, które zostały przetłumaczone, zwykle dosłownie, na język docelowy (por. Munske 1996: 94). Utworzone w ten sposób interfrazeologizmy i interparemie – pomimo różnej warstwy fonetycznej – zbudowane są w oparciu o analogiczne komponenty i tworzą analogiczny językowy obraz świata. Struktury te z uwagi na zakres tematyczny nie będą poddawane analizie w dalszej części artykułu:

Przykład 2

Ręka rękę myje. / Eine Hand wäscht die andere / One hand washes the other. → lat. Manus manum lavat.

Błądzić jest rzeczą ludzką. / Irren ist menschlich. / To err is human. → Errare humanum est.

- (ii) latynizmy – struktury użyte w oryginalnej łacińskiej formie:

Przykład 3

eo ipso, ultima ratio, nomen est omen;

- (iii) oraz frazeologizmy hybrydowe, w których obok elementów łacińskich występują leksemy rodzime:

Przykład 4

odłożyć coś ad acta / etwas ad acta legen.

Dodatkowo Munske (1996: 94) wyróżnia wśród latynizmów następujące podgrupy:

- (i) terminy frazeologiczne – jednostki nominacyjna dwu- lub więcejwyrazowe „mające specjalne znaczenie i zajmujące określone miejsce w systemie terminologicznym, które jest uwarunkowane klasyfikacją w sferze pojęciowej” (Starzec 1984: 62).

Przykład 5

res iudicata [rzecz osądzona / rechtskräftig entschiedene Sache]
ratio legis [uzasadnienie ustawy / Ratio des Gesetzes];

- (ii) zwroty (por. Munske 1996: 94) – struktury o funkcji części zdania, które nie stanowią samodzielnej znaczeniowo całości i są wkomponowywane w zdanie:

Przykład 6

erga omnes [skuteczny wobec wszystkich / wirksam gegenüber Allen]
contra legem [wbrew prawu / gegen den Wortlaut des Gesetzes];

- (iii) paremie i sentencje (por. Munske 1996: 94) – struktury o charakterze zdaniowym, stanowiące całość znaczeniową i intonacyjną:

Przykład 7

In dubio pro reo. [W razie wątpliwości na korzyść oskarżonego / Im Zweifel für den Angeklagten]
Pacta sunt servanda. [Umów należy dotrzymywać. / Verträge müssen eingehalten werden.]
Ignorantia iuris nocet. [Nieznajomość prawa szkodzi. / Unkenntnis des Rechts schadet.].

4. Funkcje latynizmów

Latynizmy w tekstach i kontekstach prawnych pełnią trzy podstawowe funkcje (por. Mattila 2006: 136f):

- (1) Stanowią one podstawy aksjologiczne, „na których winno być oparte prawodawstwo” (Wołodkiewicz 2006: 8), a także tworzą rodzaj gotowych wzorców, do których nawiązuje się „przy opracowywaniu poszczególnych rozwiązań prawnych i instytucji, traktując je w tym zakresie jako gotowe instrumentarium techniczne, z którego korzystać można przy tworzeniu prawa” (Wołodkiewicz 2006: 8).

Przykład 8

„W konsekwencji przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej, częścią systemu prawa polskiego stały się normy dotyczące zasady *res iudicata* i *ne bis in idem*, stanowiące *acquis communautaire*, co w istotny sposób zmieniło zakres obowiązywania zasady powagi rzeczy osądzonej” [pogrubienie J.W.]¹

¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 czerwca 2006 r. IV KO 22/05.

- (2) Latynizmy mogą pełnić również tzw. funkcję pokazową (*display function*) (por. Mattila 2006: 141). W funkcji pokazowej umieszczone są na gmachach sądowych, budynkach administracji publicznej czy na pieczęciach. Dodaje to wymienionym budynkom i przedmiotom rangi i doniosłości, a same latynizmy są w ten sposób obecne w przestrzeni publicznej. Przykład stanowi gmach Sądu Najwyższego w Polsce, na którego kolumnach widnieje 86 łacińskich paremii prawniczych.
- (3) Trzecią funkcją latynizmów jest funkcja stylistyczna/retoryczna. Latynizmy nie zawsze służą przekazywaniu informacji. Niekiedy kształtują jedynie fachowy charakter tekstu. Zwroty i terminy tego typu można nazwać za Gruczą (2013: 88) ornamentálnymi.

Przykład 9

„Przyjęcie tego stanowiska pozwala uniknąć prowadzenia kilku postępowań, z których każde musiałoby kończyć się identycznym rozstrzygnięciem merytorycznym, a poza tym sprzyja charakterowi postępowania w sprawie o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolone, którego celem podstawowym jest usunięcie postanowień wzorca uznanych za abuzywne z obrotu ze skutkiem nie tylko dla stron procesu, lecz także wobec osób trzecich (**erga omnes**)” [pogrubienie J.W.]².

Preferowanie wariantów łacińskich w tekstach prawniczych można tłumaczyć dążeniem prawników do zachowania podniosłego stylu w określonych rodzajach tekstów. Wynika to także z silnie zakorzenionego przywiązania do tradycji starożytnego Rzymu. Przywiązanie to spowodowało, że nawet nowopowstające instrumenty i zasady prawne średniowieczni i nowożytni prawnicy formułowali w języku łacińskim w celu podniesienia ich rangi. Jak pisze Wołodkiewicz (2006), wiele funkcjonujących w prawie paremii i terminów łacińskich „jest rzeczywistym tworem rzymskiej myśli prawniczej. Inne zostały sformułowane w późniejszej (średniowiecznej lub nowożytnej) nauce prawa, jako przejaw ezoterycznego języka prawniczego i nie znajdują żadnego odniesienia do rzymskiej myśli prawniczej. Świadczą jednak o przekonaniu osób je stosujących, że zwroty te sięgają do rzymskich korzeni współczesnej wiedzy prawniczego. Łacińskie sformułowania mogą stwarzać wrażenie, że są one przejawem rzymskiej mądrości, która wpłynęła na tworzenie dzisiejszej kultury prawnej. Liczne dawniejsze i współczesne wydania słowników prawa rzymskiego i zbiorów łacińskich paremii świadczą o odczuwanej przez współczesnych prawników potrzebie zna-

² Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 marca 2014 r., sygn. akt I CSK 20/14.

leżenia odniesienia do rzymskiego dziedzictwa prawnego” (Wołodkiewicz 2006: 6).

Używanie latynizmów to zatem z jednej strony efekt procesu socjalizacji przyszłych prawników, z drugiej zaś, jak pisze Kramer (1995: 141-142), struktury łacińskie mają na celu przekonanie czytelnika lub słuchacza o słuszności przekazywanych tez: “Modern texts contain direct Latin quotations: terms, other expressions, and maxims. This is partly a matter of rhetoric: Latin is used as a stylistic tool; an aesthetic medium. This is often explained by the need to impress the reader. Thus, by using Latin expressions and maxims, a lawyer sets out to show his professional competence in front of the uninitiated, or his colleagues. According to Ernst Kramer, Latin expressions and maxims form part of the ‘beloved folklore’ of lawyers” (Kramer 1995: 141-142 cyt. za Mattila 2006: 136).

5. Latynizmy w tekstach prawnych i prawniczych

Latynizmy występują zwykle w tekstach prawniczych³, czyli w tekstach stworzonych przez ekspertów w dziedzinie prawa i służących opisowi lub skomentowaniu obowiązujących reguł i przepisów prawnych. Teksty prawnicze to w szczególności komentarze, wyroki sądów krajowych i międzynarodowych, pisma procesowe i inne. Teksty te, choć po części formalnie adresowane do laików (wyrok adresowany jest do powoda i pozwanego lub oskarżonego i oskarżyciela), *de facto* stanowią płaszczyznę w komunikacji między prawnikami-specjalistami. Teksty prawnicze sformułowane są w dość hermetycznym i mało zrozumiałym dla niespecjalisty języku prawniczym (por. Kmiecik/Skrętowicz 2009: 36). Oprócz charakterystycznych terminów, zwrotów i związków frazeologicznych występują w nich stosunkowo często właśnie paremie łacińskie (por. Kmiecik/ Skrętowicz 2009: 35).

Latynizmy dużo rzadziej znaleźć można w tekstach prawnych (aktach prawnych), jak ustawy, rozporządzenia, dyrektywy czy decyzje ramowe. Wynika to przede wszystkim z postulatu zrozumiałości, jaki stawiany jest aktom normatywnym. Stanowione prawo powinno być czytelne nie tylko dla eksperta-prawnika, ale także dla zwykłego obywatela-niespecjalisty z dziedziny prawa. Postulat ten znajduje odzwierciedlenie

³ Różnice między językiem prawnym i prawniczym por. Wróblewski 1948.

w odpowiednich przepisach prawnych. W polskim prawie kwestię tę regulują Zasady Techniki Prawodawczej⁴ stanowiące załącznik do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 2002 r., które w paragrafie 6 stanowią:

§ 6. Przepisy ustawy redaguje się tak, aby dokładnie **i w sposób zrozumiały dla adresatów** zawartych w nich norm wyrażały intencje prawodawcy. [pogrubienie J.W.]

Na niepożądane zastosowanie latynizmów w aktach prawnych jeszcze wyraźniej wskazują postanowienia paragrafu 8 ww. rozporządzenia:

§ 8. 1. W ustawie należy posługiwać się poprawnymi wyrażeniami językowymi (określeniami) **w ich podstawowym i powszechnie przyjętym znaczeniu.**

2. W ustawie należy unikać posługiwania się:

1) **określeniami specjalistycznymi (profesjonalizmami), jeżeli mają odpowiedniki w języku powszechnym;**

2) **określeniami lub zapożyczeniami obcojęzycznymi, chyba że nie mają dokładnego odpowiednika w języku polskim; [...]** [pogrubienie J.W.].

Znaczenie latynizmów trudno uznać za powszechnie przyjęte. Ich znajomość przypisuje się z reguły osobom wykształconym, erudytom. Najczęściej stosowane są w określonych wąskich i hermetycznych grupach zawodowych (prawnicy, lekarze), dlatego można zaliczyć je do tzw. profesjonalizmów.

6. Latynizmy i ich formy konkurencyjne

Zwroty i terminy łacińskie zwykle posiadają w danym języku prawnym odpowiedniki rodzime, które wprawdzie przyjęły się na gruncie języka ogólnego, lecz nie wyparły całkowicie swoich łacińskich poprzedników czy pierwowzorów z języka prawnego (por. Munske 1996: 96), jak np.:

Przykład 10

lex specialis = ustawa szczególna / das besondere Gesetz.

Niekiedy latynizm i jego rodzima forma konkurencyjna są rozpowszechnione w języku prawa w równym stopniu, a wystąpienie

⁴ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie "Zasad techniki prawodawczej" (Dz. U. 2002 nr 100 poz. 908).

w danym tekście formy łacińskiej lub jej odpowiednika rodzimego poddyktowane jest wyłącznie indywidualnymi preferencjami autora:

Przykład 11

per se = samo przez się / von selbst
ex lege = według prawa.

Użycie latynizmów w prawie jest uwarunkowane tradycją i uzusem językowym. Preferencje w stosowaniu latynizmów są różne dla poszczególnych języków, co jest szczególnie istotne dla tłumaczy. Liczba używanych zwrotów i sentencji łacińskich może znacznie różnić się od siebie w zależności od kraju. Kraje romańskie i Polska uwzględniają w słownikach i spisach sentencji łacińskich znacznie więcej przykładów niż choćby Niemcy czy Wielka Brytania (por. Mattila 2006: 153). W przypadku Niemiec fakt ten koreluje ze znanym w językoznawstwie niemieckim zjawiskiem puryzmu językowego. Braun (1990: 29 i nn.) wskazuje m.in., że słownictwo internacjonalne jest w języku niemieckim reprezentowane w dużo mniejszym stopniu niż w innych językach krajów europejskich właśnie ze względu na powszechną praktykę „zniemczania” wyrazów obcych. Rozważania Bauna (1990) odnoszą się głównie do słownictwa ogólnego, ale pewną analogię można dostrzec także w słownictwie fachowym. W odniesieniu do latynizmów jako przykład rozbieżności między polską a niemiecką praktyką w języku prawa wskazać można na często stosowaną w polskich wyrokach i innych tekstach prawnych paremię łacińską *Lex retro non agit* [Prawo nie działa wstecz. / Rückwirkungsverbot des Gesetzes], która nie jest rozpowszechniona w systemie niemieckim. Inny przykład stanowi termin *vacatio legis*, stosowany w języku polskim jako określenie czasu między uchwaleniem a wejściem w życie aktu normatywnego. W języku niemieckim posiada on odpowiednik hybrydowy *Legisvakanz*. Podobnie paremia *Ignorantia iuris nocet*, która w języku niemieckim używana jest głównie w wariacie rodzimym *Unwissenheit schützt vor Strafe nicht*.

7. Latynizmy we współczesnych europejskich dokumentach z zakresu prawa

Już krótko przed powstaniem Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej EWG – pierwowzoru Unii Europejskiej – austriacki historyk Paul Koschaker pisał, że prawo rzymskie i ukute na jego kanwie terminy i zwro-

ty mogą stać się płaszczyzną porozumienia dla prawników z różnych systemów prawnych (por. Koschaker 1953: 124ff., za Wołodkiewicz 2006: 1). Wacke przypisywał latynizmom rolę swoistej *lingua franca* wśród prawników europejskich (por. Wacke 1990: 886). Powstanie i rozwój Unii Europejskiej i wspólnego europejskiego prawodawstwa mogły stanowić podatny grunt do wykorzystania potencjału latynizmów w komunikacji między prawnikami z różnych systemów prawnych. Powstaje zatem pytanie, czy potencjał ten jest wykorzystywany w uchwalanych europejskich aktach normatywnych i wydawanych wyrokach międzynarodowych instytucji sądowniczych. Na pytanie, czy i ewentualnie jakie łacińskie terminy, zwroty i paremie znajdują zastosowanie we współczesnych europejskich dokumentach prawnych i prawniczych spróbowałam odpowiedzieć, analizując teksty zgromadzone w bazie Eurlex. Baza umożliwia automatyczne przeszukiwanie dokumentów pod kątem występowania w nich określonych słów kluczy. Analizie poddana została zarówno polska, jak i niemiecka wersja bazy. Szukane terminy, zwroty i paremie zostały wyselekcjonowane w oparciu o ogólnodostępne zestawienia latynizmów oraz o wyniki badań Wołodkiewicza (2001), który analizował struktury łacińskie w polskich wyrokach Sądu Najwyższego. Znalezione latynizmy podzieliłam na dwie grupy: paremie oraz terminy i zwroty. W tabeli przedstawiony został przykład latynizmu, jego znaczenie niemieckie i polskie, a także liczba wystąpień w tekstach niemieckich i polskich.

Tabela 1: Zestawienie latynizmów znalezionych w tekstach prawnych i prawniczych zgromadzonych w bazie Eurlex (stan na dzień 20.11.2016 r.)

L.p.	LATYNIZM	NIEMIECKIE ZNACZENIE	POLSKIE ZNACZENIE	DE		PL
1.		Łacińskie paremie				
2.	Ne bis in idem.	Zweimal sei in derselben Sache keine Gerichtsverhandlung. / Verbot der Doppelbestrafung	Nie można orzekać dwa razy w tej samej sprawie.	525		338
3.	Patere legem quam ipse fecisti.	Das Recht hinnehmen, das man selbst erlassen hat.	Poddaj się prawu, które sam ustanowiłeś.	127		44
4.	Nulla poena sine	Keine Strafe ohne	Nie ma kary bez	98		104

L.p.	LATYNIZM	NIEMIECKIE ZNACZENIE	PÓLSKIE ZNACZENIE	DE		PL
	lege.	Gesetz.	ustawy.			
5.	In dubio pro reo.	im Zweifel für den Angeklagten	w razie wątpliwości - na korzyść oskarżonego, względnie pozwanego	65		104
6.	Pacta sunt servanda.	Verträge müssen eingehalten werden.	Umów należy dotrzymywać.	51		85
7.	Rebus sic stantibus	Vorbehalt, dass ein Geschäft bei Veränderung der Verhältnisse seine bindende Wirkung verliert	zastrzeżenie, zgodnie z którym umowa może zostać wypowiedziana, gdy zajdą niespodziewane okoliczności, zmieniające jego wymowę w momencie zawarcia	25		13
8.	Audi alteram partem audiatur et altera pars.	Man höre auch die andere Seite.	Należy wysłuchać także drugiej strony.	23		20
9.	Lex posterior derogat (legi) priori.	Das jüngere Gesetz hebt das ältere Gesetz auf.	Akt późniejszy uchyła moc obowiązującą aktu wcześniejszego.	12		15
10.	Actor sequitur forum rei.	Der Kläger folgt dem Gerichtsort des Beklagten.	Powód idzie za miejscem sądu pozwanego.	9		22
11.	Nullum crimen sine lege.	Kein Verbrechen ohne Gesetz.	Nie ma przestępstwa bez ustawy.	4		13
12.	Nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet.	Niemand kann mehr Rechte übertragen als er selber hat.	Nikt nie może przenieść na drugą osobę więcej praw, aniżeli sam posiada.	3		0
13.	Dura lex sed lex.	Das Gesetz ist hart, aber es ist das Gesetz.	Twarde prawo, ale prawo.	2		3
14.	Ignorantia iuris nocet.	Nichtwissen schützt vor Strafe nicht.	Nieznajomość prawa szkodzi.	1		2

L.p.	LATYNIZM	NIEMIECKIE ZNACZENIE	POLSKIE ZNACZENIE	DE		PL
15.	Superficies solo credit.	Der Überbau weicht dem Boden.	To, co jest na powierzchni przypada grunto-wi.	0		1
16.		Łacińskie terminy i zwroty				
17.	erga omnes	gegenüber allen	wobec wszystkich	753		450
18.	lex specialis	das besondere Gesetz	ustawa szczegól-na	559		391
19.	ratio legis	Sinn des Gesetzes	uzasadnienie ustawy	198		284
20.	contra legem	gegen Gesetz; eine richterliche Entscheidung, die sich über den ausdrücklichen Wortlaut einer Norm hinwegsetzt	niezgodnie z prawem	200		153
21.	ex tunc	von damals an	z mocą wsteczną	223		134
22.	ex lege	kraft Gesetzes	według prawa	37		55
23.	de lege ferenda	nach zu machendem Recht	o ustawie, która ma być uchwalona	53		30
24.	res iudicata	(bereits) entschiedene Sache	rzecz (już) osądzona	28		27
25.	in rem	in der Sache	w sprawie	34		25
26.	culpa in cotrahendo	Verschulden beim Vertragsschluss	odpowiedzialność przedkontraktowa	46		9

Przeprowadzona analiza pozwala na następujące spostrzeżenia.

- (1) W grupie najczęściej występujących latynizmów zarówno w języku polskim, jak i niemieckim znaleźć można analogiczne struktury, choć ich kolejność pod względem częstotliwości występowania nieznacznie się różni. W tekstach prawnych i prawniczych terminy i zwroty łacińskie stosowane są częściej niż paremie. Do najczęściej używanych zaliczyć można termin *lex specialis* i zwrot *erga omnes*. Nie oznacza to jednak, że paremie łacińskie pozostają jedynie elementem dawnej retoryki prawniczej, ponieważ także wśród nich da się wyróżnić struktury wciąż często używane we współcze-

nych dokumentach z zakresu prawa (m.in. *Ne bis in idem*, *Nulla poena sine lege*, ***Patere legem quam ipse fecisti***, ***In dubio pro reo***)

- (2) Zaletą pracy w bazie Eurlex jest możliwość skonfrontowania tekstu polskiego z niemieckim tekstem paralelnym. Niemal we wszystkich przypadkach liczba wystąpień danego latynizmu jest dla dokumentów niemieckich większa niż dla polskich. Jest to przede wszystkim efekt późniejszej akcesji Polski do UE. Nie wszystkie akty prawne, wyroki czy opinie zostały przetłumaczone na język polski, gdyż nie wszystkie zachowały swoją moc prawną. Część z nich, choć wciąż obowiązuje, odgrywa z punktu widzenia Polski marginalną rolę, a ich tłumaczenie na język polski jest zbędne. Z danych tych nie należy zatem wyciągać wniosku, że niemiecki język prawny i prawniczy wykazuje większą skłonność do stosowania latynizmów niż język polski.
- (3) Badania wykazały, że nie zawsze tam, gdzie w tekście polskim użyto latynizmu, użyto go także w paralelnym tekście niemieckim i odwrotnie. Nie wszystkim latynizmom z tekstów niemieckich odpowiadają latynizmy w języku polskim. To potwierdza z jednej strony teorię o ornamentalności latynizmów, ponieważ część z nich nie wnosi do tekstu żadnych nowych informacji, lecz stanowi jedynie element retoryczny tekstu. Z drugiej strony fakt ten potwierdza równoległe występowanie zamienników rodzimych, które w zależności od kontekstu mogą zastępować termin łaciński. Przeprowadzona analiza wykazała zatem preferowanie zwrotów i paremii rodzimych w języku niemieckim a tym samym unikanie latynizmów, co stanowi w pewnym stopniu potwierdzenie istniejących teorii dotyczących internacjonalizmów w tym języku (por. m.in. Braun 1990). Do sformułowania dalej posuniętych wniosków o unikaniu latynizmów w niemieckim języku prawa na rzecz sformułowań rodzimych potrzebne byłyby jednak pogłębione badania porównawcze w tym kierunku. Poniższe przykłady obrazują paralelne dokumenty prawne, w których w wersji niemieckiej zdecydowano się na wariant rodzimy przytaczanej zasady, podczas gdy w wersji polskiej zachowano latynizm.

Przykład 12

Tytuł III KWUS, „Policja i bezpieczeństwo”, mieści się w rozdziale 3, zatytułowanym „Stosowanie **zasady ne bis in idem**”.⁵

Der Titel III („Polizei und Sicherheit“) des SDÜ enthält ein Kapitel 3 über das „**Verbot der Doppelbestrafung**“.

Przykład 13

W takim przypadku własność zostaje nabyta na mocy **zasady superficies solo cedit**, bez aktu cesji wykonawcy.⁶

Wie in Nr. 50 klargestellt, stellt dies das abschließende und nebensächliche Element eines komplexeren Vorgangs dar, und der Erwerb des entsprechenden Eigentums durch den Auftraggeber erfolgt gewöhnlich, wenn das Bauwerk auf einem im Eigentum des Auftraggebers stehenden Grundstück errichtet wird, ohne einen Übertragungsakt des Auftragnehmers, sondern **nach dem Grundsatz des Zuwachses**.

- (4) Zdecydowana większość znalezionych latynizmów występuje w europejskich dokumentach prawniczych, przede wszystkim w wyrokach, opiniach i dokumentach przygotowawczych. Jedynie nieliczne znajdują zastosowanie w aktach prawnych, w dyrektywach, rozporządzeniach czy decyzjach organów UE. Najczęściej w aktach prawnych występują następujące latynizmy:
- erga omnes (139 razy),
 - lex specialis (40 razy),
 - Ne bis in idem (29 razy),
 - in rem (10 razy),
 - culpa in cotrahendo (7 razy),
 - ex tunc (4 razy),
 - ratio legis (3 razy).
- (5) Badając użycie latynizmów w tekstach prawnych i prawniczych, uwagę zwraca sposób ich wkomponowywania do tekstu. W przeanalizowanych przykładach latynizmy zostały wprowadzone do tekstu na trzy sposoby.
- a) Termin lub paremię łacińską poprzedziło określenie wskazujące na to, czym jest dany latynizm, np: [...] *na mocy **zasady**, [...]**gegen den Grundsatz***. Metoda ta w sposób wyraźny wskazuje na hiperonim użytego latynizmu. Czytelnik nieprofesjonalista, nawet nie

⁵ Wyrok Trybunału (szósta izba) z dnia 22 grudnia 2008 r. w sprawie przeciwko Vladimirowi Turanskiemu (C-491/07).

⁶ Opinia rzecznika generalnego Mengozzi przedstawiona w dniu 12 września 2012 r. BLV Wohn- und Gewerbebau GmbH przeciwko Finanzamt Lüdenscheid.

znając terminu lub paremii wie, że w danym miejscu przywołano pewną łacińską zasadę prawną. Dodatkowo warto zauważyć, że latynizmy mogą być wprowadzane do tekstu w cudzysłowie lub bez użycia jakichkolwiek znaków typograficznych. Na uwagę zasługuje też tworzenie w języku niemieckich złożeń hybrydowych, w których latynizm i rzeczownik rodzimy połączone są ze sobą dywizami.

Przykład 14

[...] czy [...] **zasada ne bis in idem** wyłącza ściganie wyżej wymienionej osoby za przestępstwo wynikające z tych samych czynów w sądach karnych innego państwa członkowskiego.⁷

[...] **Job der Grundsatz ne bis in idem** nach Art. 54 des Übereinkommens zur Durchführung des Übereinkommens von Schengen(3) (SDÜ) einer Strafverfolgung der Person durch die Strafgerichte eines anderen Mitgliedstaats wegen derselben Tat entgegensteht.

Jednak nałożenie sankcji karnych za naruszenie takich krajowych przepisów oraz nałożenie sankcji administracyjnych nie powinno prowadzić do naruszenia **zasady ne bis in idem**, zgodnie z wykładnią Trybunału Sprawiedliwości.⁸

Die Verhängung von strafrechtlichen Sanktionen für Verstöße gegen solche nationalen Vorschriften und von verwaltungsrechtlichen Sanktionen sollte jedoch nicht zu einer Verletzung **des Grundsatzes „ne bis in idem“**, wie er vom Gerichtshof ausgelegt worden ist, führen.

Owa wykładnia jest sprzeczna nie tylko z wykładnią teleologiczną, którą Trybunał przyjął w wyroku w sprawach połączonych *Limburgse Vinyl Maatschappij* i in. przeciwko Komisji(26), lecz również z **podejściem in rem**, które – jak się wydaje – Rada Unii Europejskiej przyjęła w ramach prac przygotowawczych nad rozporządzeniem nr 2988/74.⁹

Diese Auslegung widerspreche nicht nur dem teleologischen Ansatz, den der Gerichtshof im Urteil *Limburgse Vinyl Maatschappij* u. a./Kommission(26) vertreten habe, sondern auch dem **In-rem-Ansatz**,

⁷ Opinia Rzecznika Generalnego Eleanor Sharpston przedstawiona w dniu 6 lutego 2014 r., sprawa C-398/12, Procura della Repubblica przeciwko M.

⁸ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE.

⁹ Opinia Rzecznika Generalnego Yves'a Bota przedstawiona w dniu 26 października 2010 r., sprawy połączone C-201/09 P i C-216/09 P.

den offenbar der Rat der Europäischen Union im Rahmen der Vorarbeiten zur Verordnung Nr. 2988/74(27) vertreten habe.

- b) Termin lub paremia łacińska zostały wkomponowane w tekst bez zwrotów objaśniających. Metoda ta jest mniej korzystna dla odbiorcy laika. Użyty latynizm traktowany jest przez autora tekstu jak zwykły leksem, element zasobu leksykalnego podstawowego dla danej dziedziny. Dla laika może jednak stanowić barierę w odpowiednim zrozumieniu tekstu.

Przykład 15

Niemniej jednak, w przypadku gdy zakres stosowania dyrektywy 2004/48/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (11) pokrywa się z zakresem niniejszej dyrektywy, pierwszeństwo ma niniejsza **dyrektywa, jako lex specialis**.¹⁰

Im Falle einer Überschneidung des Anwendungsbereichs der Richtlinie 2004/48/EG des Europäischen Parlament und des Rates (11) mit dem Anwendungsbereich dieser Richtlinie geht diese **Richtlinie als Lex specialis** der anderen Richtlinie vor.

W tym względzie, po pierwsze, nawet zakładając, że ocenę taką można byłoby **obronić de lege ferenda**, rozporządzenie w sprawie jednolitej WOR jednak nie przewiduje przyznania takiej pomocy.¹¹

Selbst wenn erstens eine solche **Beurteilung de lege ferenda vertretbar** wäre, sieht doch die Verordnung über die einheitliche GMO die Gewährung einer solchen Beihilfe nicht vor.

- c) Termin lub paremia łacińska zostały podane w nawiasie. Stanowią wówczas element uzupełniający informacje wyrażone w języku rodzimym. Metoda ta jest najkorzystniejsza dla czytelnika laika, ponieważ wzbogaca warstwę stylistyczną tekstu, ale ewentualne niezrozumienie latynizmu nie powoduje zakłóceń w odbiorze treści.

¹⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/943 z dnia 8 czerwca 2016 r. w sprawie ochrony niejawnego know-how i niejawnych informacji handlowych (tajemnic przedsiębiorstwa) przed ich bezprawnym pozyskiwaniem, wykorzystywaniem i ujawnianiem.

¹¹ Wyrok Sądu (druga izba) z dnia 30 maja 2013 r. Associazione Nazionale degli Industriali delle Conserve Alimentari Vegetali (Anicav) (T-454/10) i Agrupación Española de Fabricantes de Conservas Vegetales (Agrucon) i inni (T482/11) przeciwko Komisji Europejskiej.

Przykład 16

Prawomocnie zawarte umowy prywatne nie mogą być rozwiązane przez Komisję (**pacta sunt servanda**) – niepewność prawna – proporcjonalność¹²

Die Kommission ist nicht befugt, die rechtmäßig abgeschlossenen privatrechtlichen Verträge („**pacta sunt servanda**“) außer Kraft zu setzen — Rechtsunsicherheit¹³.

8. Podsumowanie

Znaczenie paremii rzymskich i innych latynizmów dla tworzenia dawnej i współczesnej kultury prawnej jest niepodważalne. Nie można nie zauważyć także potencjału, jaki niosą ze sobą latynizmy w zakresie tworzenia płaszczyzny komunikacji między prawnikami z różnych systemów prawnych. I choć terminy, zwroty i paremie łacińskie wciąż bywają używane w orzecznictwie sądów europejskich i krajowych, w aktach prawnych zarówno krajowych, jak i międzynarodowych, to na tle ogółu tekstów prawnych i prawniczych stanowią raczej zjawisko marginalne. Nie wydaje się także prawdopodobne, aby w najbliższych latach coś w tym zakresie miało ulec zmianie. Wynika to przede wszystkim z polityki językowej krajów europejskich. Wiele z nich, w tym Polska, dąży do ułatwienia języka prawa. Latynizmy jako elementy nierodzone, o statusie podniosłym, są dla przeciętnych obywateli niezrozumiałe, więc ich użycie dodatkowo komplikuje proces informowania o obowiązujących przepisach prawnych.

Pomimo słabnącej roli latynizmów w języku prawa wciąż stanowią one element retoryki prawniczej. W analizowanych tekstach zauważyć można analogie w użyciu latynizmów w wersjach niemieckich i polskich. Należy jednak podkreślić, że latynizmy nie są w równym stopniu rozpowszechnione w krajach europejskich. Frazy i terminy używane powszechnie w polskim języku prawa mogą nie być znane lub nie być w równym stopniu rozpowszechnione w innych krajach. W takich przypadkach stosowanie latynizmów może nie tylko utrudnić komunikację

¹² Decyzja Komisji z dnia 4 czerwca 2008 r. w sprawie pomocy państwa C 41/05 udzielonej przez Węgry w ramach długoterminowych umów o zakup energii.

¹³ Entscheidung der Kommission vom 4. Juni 2008 über die staatliche Beihilfe C 41/05 Ungarns mittels langfristiger Strombezugsverträge (bekannt gegeben unter Aktenzeichen K(2008) 2223).

między prawnikami z różnych systemów prawnych, ale także być przyczyną błędów w tłumaczeniu.

9. Bibliografia

- Arntz, Reiner. 2010. „Terminologien als Spiegel europäischer Sprachkultur“. W *Europa – Europäisierung – Europäistik. Neue wissenschaftliche Ansätze, Methoden und Inhalte*, red. Michael Gehler i Silvio Vietta. 75-90. Wiedeń, Kolonia, Weimar: Böhlau.
- Braun, Peter. 1990. Internationalismen – Gleiche Wortschätze in europäischen Sprachen. W *Internationalismen. Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*, red. Peter Braun, Burkhard Schaefer i Johannes Volmert. 13-33. Tübingen: Niemeyer.
- Brundage, James A. 2008. *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago, Londyn: University of Chicago Press.
- Grucza, Sambor. 2013. *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Kmieciak, Romuald i Skrzętowicz, Edward. 2009. *Proces karny: Część ogólna*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Koschaker, Paul. 1947. *Europa und das römische Recht*. München, Berlin: Biederstein-Verlag.
- Kramer, Ernst. 1995. Lateinische Parömien zur Methode der Rechtsanwendung. In *Steuerrecht. Ausgewählte Probleme am Ende des 20. Jahrhunderts. Festschrift zum 65. Geburtstag von Ernst Höhn*, red. Francis Cagianut, Lutz Fischer i Ernst Höhn. 141–158. Bern: Haupt.
- Mattila, Heikki. 2006. *Comparative legal linguistics. Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. Hampshire, Burlington: Ashgate.
- Munske, Horst H. 1996. Eurolatein im Deutschen: Überlegungen und Beobachtungen. W *Eurolatein. Das griechische und lateinische Erbe in den europäischen Sprachen*, red. Horst H Munske i Alan Kirkness. 83-105. Tübingen: Niemeyer.

- Starzec, Anna. 1984. *Rozwój polskiej terminologii motoryzacyjnej (od początku do 1945 roku)*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Wołodkiewicz, Witold. 2006. Łacińskie paremie prawnicze w polskiej praktyce prawnej. W *Regulae iuris Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Witold Wołodkiewicz. 1-13. Warszawa: C.H. Beck.
- Wołodkiewicz, Witold. 2009. *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wołodkiewicz, Witold i Krzynówek, Jerzy. 2001. *Łacińskie paremie w europejskiej kulturze prawnej i orzecznictwie sądów polskich*. Warszawa: Liber
- Wołodkiewicz, Witold i Zabłocka Maria. ⁵2009, 1995. *Prawo rzymskie. Instytucje*. Warszawa: C. H. Beck.
- Wróblewski, Bronisław. 1948. *Język prawny i prawniczy*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.